

Arne Overrein

FRIHETENS IMPERIUM. USAs OPPRINNELSE, POLITISK IDEOLOGI OG MAKTGRUNNLAG¹

Innledning: Om imperier

Siden 1945 har USA vært den sterkeste militære makt i verden, og den eneste med global rekkevidde. Ingen andre makter har hatt eller har en lignende militær styrke. Sjøl om Sovjetunionen under den kalde krigen var en alvorlig utfordrer, var USA alltid et imperium med et bredere og mer solid maktgrunnlag enn det sovjetiske. Etter Sovjets oppløsning har USA vært det eneste virkelige imperium. USA har dominert verdenspolitikken – og det til tross for en rekke indre og ytre problemer, og til tross for utfordringene fra Russland, fra Kina og fra andre stater. Hva består det bredere og mer solide maktgrunnlag i, og hva mener vi med at USA er et imperium? Hvordan er det historisk blitt til og vil USA opprettholde sin posisjon i framtida? Det følgende er et forsøk på å besvare disse spørsmålene.

Et fungerende imperium baserer seg ikke kun på militærmakt. To momenter kommer i tillegg. Det må finnes et økonomisk fundament. Imperiet må i det minste ha en økonomi som greier å opprettholde imperiets militærmakt. Både marxistiske og andre teorier framholder at et imperiums drivkrefter befinner seg på det økonomiske området. Grunnlaget er kapitalismens ekspansive karakter. Her er det normalt et samspill mellom imperial stat og kapitalister som opererer på globale markeder. Sovjetunionens sammenbrudd er et eksempel, men ikke det eneste, på et imperium med et ikke-kapitalistisk underlag som fikk store problemer med å opprettholde sin militærmakt. Gorbatsjovs reformperiode hadde som premiss at landet manglet den økonomiske styrken som var nødvendig for å følge USA i rustningskappløpet. Økonomisk styrke, adgang til og helst kontroll av markeder i utlandet er et kjennetegn på et kapitalistisk imperium.

I tillegg til militær og økonomisk styrke kommer et tredje kjennetegn – de ideologiske og juridiske betingelsene. Et imperium må ledes av en sammensveiset politisk elite. Denne eliten må ha en langsiktig strategi og en visjon for imperiet som – under demokratiske forhold – kan få tilslutning fra en betydelig del av imperiets befolkning. Imperiet må ha en appell og framstå med en misjon. Det er nesten aldri full konsensus, men i det minste må en stor del av imperiets egne innbyggere tro at imperiet opprettholder eller kjemper for et gode og bekjemper det onde. Imperiets misjon må, formulert i humanitære termer, være forbundet med menneskehetens beste. Det kon-

tinuerlige strevet med å overtale både egen befolkning og verdensopinionen om denne misjonen, er en sentral del av et moderne imperiums væremåte. Videre er det avgjørende at imperiet leder et nettverk av allianser (NATO er det beste eksempel) og har avtale-baserte relasjoner med andre stater – helst økonomisk og militært avanserte stater.

Noen historikere har gjort et skille mellom formelle og uformelle imperier. Formelle imperier har direkte kontroll, suverenitetsutøvelse, over store fremmede territorier, dvs kolonier. Uformelle imperier utøver derimot makt over andre stater gjennom avtaler og allianser, og gjennom sanksjoner og straff dersom stater ikke opptrer etter imperiets ønsker. Selve maktutøvelsen er da ikke formalisert, den er «indirekte». Under uformelle imperier opphører ikke de andre statenes suverenitet, men de bøyer seg «frivillig» for imperiet. Etter at den klassiske kolonialismens epoke ble avsluttet, er det klart at et moderne imperium er et «uformelt» imperium. Men det kan innvendes at denne ordbruken ikke er helt dekkende, fordi også et uformelt imperium inngår en lang rekke formelle avtaler med andre stater. Slike formelle avtaler inngås nesten alltid på imperiets premisser, sjøl om de involverte parter også alltid insisterer på at inngåtte avtaler er frivillige. Et uformelt imperium har med andre ord en formalisert (juridisk) side. En viktig del av imperiets aktivitet er å kjempe for sin tolkning av folkeretten og de internasjonale avtaler som imperiet er medlem av.

Hva angår språkbruk er det et annet forhold som bør nevnes. Ordet imperium er gått ut av bruk. Maktthavere i dag vil aldri vedstå seg at de er ledere for et imperium eller har imperiale ambisjoner. Ideen om imperiet er blitt problematisk. Men det faktum at det ikke lenger snakkes om imperier i positive, offisielle termer er sjølsagt ikke noe bevis for at imperier ikke finnes.

Opp til første verdenskrig la ikke imperier skjul på at de var imperier. Den europeiske kolonialismen begynte rundt år 1500, men det var først i de siste tiårene før første verdenskrig at omfanget av koloniimperiene nådde sitt høydepunkt. Da hadde de europeiske maktene, med deltakelse fra USA og Japan, delt mesteparten av verden mellom seg. Koloniimperiene nådde sin største utstrekning i mellomkrigstida, da Storbritannia og Frankrike som følge av Tyrkias nederlag i første verdenskrig, fikk kontroll over store deler av den arabiske verden. På samme tidspunkt begynte også en global motstand mot imperiene. Dette ble kalt kampen mot imperialism og kolonialisme. Det Britiske Imperiet var ikke bare det største av de europeiske koloniimperiene, men overhodet det største imperium noensinne med 35,5 millioner km² i 1920. Det var et resultat av motstand mot imperialism og et tegn i tida da dette imperiet i 1931 sluttet å kalle seg imperium. Det offisielle navnet British Empire forsvant og ble erstattet av British Commonwealth of Nations.

Ordet imperialism kom først sporadisk i bruk seint på 1800-tallet, og ble nesten alltid brukt i en kritisk sammenheng.² Etter hvert skulle imperialism,

kolonialisme og rasisme bli allment fordømt, blant annet i FNs organer. Disse fordømmelsene er dypest sett ideologiske reflekser av folkemassenes kamper i det som en gang var kolonier eller halvkolonier. Disse kampene hadde både et nasjonalt og sosialt siktemål. De ikke-vestlige samfunn gjorde opprør mot vestlig dominans. Det var noe av det aller viktigste som skjedde i det 20-århundre. Foreløpig har denne prosessen endt opp i en fragmentert verden og en mengde stater som strever med å konsolidere seg som fungerende stater.

Vi har nå skissert det vi kan kalle et idealtypisk imperie-begrep. Et imperium i idealtypisk mening er i dag nesten umulig å realisere, siden det er så mange stater og politiske bevegelser som virker i anti-imperial retning. Ut fra at et imperium må bygge på både solid militærkraft, økonomisk kraft og ideologisk hegemoni synes det klart at kun USA kan regnes som et imperium, sjøl om heller ikke USA når opp til imperiets ideelle begrep. Verken Kina eller Russland, eller noe annet land, oppfyller de nødvendige kriteriene for et imperium. Russlands Ukraina-krig, som i skrivende stund ikke er avsluttet, blottstiller at Russlands lengsel tilbake til imperial storhet, forblir en drøm – med tragiske konsekvenser. I særdeleshet mangler det for disse land mye hva angår ideologi med en global utstråling og allianser med andre land. Men heller ikke når det gjelder militærkraft og økonomi kan Kina og Russland måle seg med USA.

Frihetens imperium – USAs ideologiske opprinnelse og tidlige historie

Ved starten på USAs invasjon i Irak i 2003 oppsto det en debatt om hvorvidt den eneste gjenværende supermakta skulle betraktes som et imperialistisk land og om, i så fall, dette var et gode eller ikke. Rett før krigen startet mente New York Times at man nå bare måtte «venne seg til» det amerikanske imperiet. Max Boot, en redaktør i Wall Street Journal, anbefalte «en dose av US-imperialisme» som svar på terrorismen.³ Den venstreliberale filosofen Richard Rorty mente at en verden dominert av USA, et Pax Americana, var det beste man kunne håpe på. Debatten nådde også USAs ledelse, som imidlertid ikke ville ha det på seg at de ledet et imperialistisk land. I 1999 mente Sandy Berger, president Clintons nasjonale sikkerhetsrådgiver, at USA var «historias første globale makt som ikke er en imperial makt». I valgkampen i 2000 sa den kommende president George W. Bush: «Amerika har aldri vært et imperium... Vi er antakelig den eneste stormakt i historia som hadde muligheten til det, men avsto fra det.»⁴

Denne offisielle fornektelsen er en sannhet med modifikasjoner. Særlig ideen, men også realiteten om et amerikansk imperium, har fulgt landet siden dets fødsel, altså siden løsrivelseskrigen mot Storbritannia og uavhengighetserklæringa i 1776. Ifølge en historiker var det i de nordamerikanske koloniene at man fant de mest «standhaftige imperialister» i det britiske imperiet. Den rådende ideen blant de store eiendomsbesitterne som var ledere for

kolonistene, var at Storbritannias konstitusjon var grunnlagt på frihet og dets formål var «å utvide friheten over hele verden.»⁵ Men Storbritannia forrådte denne ideen. Forræderiet besto i at settlerkoloniene i Nord-Amerika ikke fikk de samme rettighetene som man hadde på de britiske øyer.

Verken når det gjelder målsetting eller resultat var den amerikanske revolusjon en sosial revolusjon, men en politisk revolusjon gjennomført av ledere som ønsket å bevare de økonomiske relasjonene i de hvite settlerstatene. Krigen mot britene gikk over flere år, uten altfor stor entusiasme blant settlerne som tilhørte de lavere klasser (svarte og indianere var utelukket fra revolusjonshæren). At den amerikanske revolusjonen likevel ble et demokratisk framskritt, skyldtes at de lavere, hvite klassene bare kunne mobiliseres til krig mot britene med demokratiske argumenter. Og ved at en del av jorda som var konfiskert fra landeiere som støttet britene ble utdelt til småbønder.⁶ I de 13 koloniens uavhengighetserklæring av 1776 anklages britene for å ha skapt «an absolute Tyranni over these States».

På slutten av 1700-tallet var verken Storbritannia eller de 13 koloniene som rev seg løs i nærheten av demokrati og like rettigheter for alle. At kvinner ikke fikk politiske rettigheter var så sjølsagt at det ikke nevnes i USAs forfatningsdokumentene. Men to folkegrupper får en spesiell omtale i disse dokumentene. Uavhengighetserklæringa omtaler indianerne som barbariske «ville» og det fryktes av britene vil oppildne dem til å gjøre opprør mot de hvite settlerne. De fleste indianer-stammene kjempet da også på britenes side under uavhengighetskrigen. Enda merkeligere er omtalen av de svarte slavene. USAs grunnlov (Constitution) vedtatt i 1787 sier at alle «free persons» skal telles med når antallet delegater fra den enkelte delstat til Representantenes hus skal bestemmes. Men i tillegg sier grunnloven at en annen persongruppe, omtalt som «other persons», også skal telles med når delegat-tallet fra den enkelte stat bestemmes. Men disse skal bare telles som 3/5 av deres faktiske antall. Disse other persons er slaver. En slave er en vare uten rettigheter, og at de skal telle med som en 3/5-del av deres antall, kom sjølsagt de statene til gode som hadde en stor slavebefolkning.

Uttrykket «telle med» betydde ikke stemmerett. Verken slaver eller indianere, og heller ikke hvite med lite eiendom, hadde på dette tidspunktet stemmerett. I denne verdens frieste forfatning – med de berømte ordene fra Uavhengighetserklæringa om at «all men are created equal» – er både klasse-samfunnet og rasismen «innskrevet» i grunnloven. Slaveriet er anonymisert til «other person». 89 år seinere, i 1865, ble slaveriet forbudt gjennom Amendment 13 til grunnloven, men rasismen fortsatte.

USA er det land som tok eierskap til det store ordet – frihet. Thomas Jefferson, som forfattet uavhengighetserklæringa, omtalte USA som et «frihetens imperium». Han sa også at «vi handler på menneskehetens vegne». Ideen var at den amerikanske republikken har satt et eksempel for alle andre og dermed «are acting for all mankind».⁷ I og for seg hadde denne ideen sin

berettigelse i en tid med eneveldige monarker og i et Europa som praktiserte slaveri og kolonialisme. Å handle på menneskehetens vegne høres vakkert ut, men i det øyeblikk denne ideen skulle omsettes i praktisk politikk viklet den seg alltid sammen med ekspansjon og politisk-økonomiske interesser. Monroedoktrinen fra 1823 var en ensidig erklæring fra USAs side om at USA ville motsette seg all europeisk innblanding i den amerikanske verdensdelen. Den skulle også sikre US-hegemoniet over hele Amerika. De latin-amerikanske statene som var direkte berørt av doktrinen ble ikke spurt. Historikeren William Appleman Williams kalte doktrinen «imperial anti-kolonialisme.»

Den amerikanske nasjonen er vendt mot framtida. Den er optimistisk – ikke tilbakeskuende og alvorstynget. Lange historiske linjer peker framover mot den imperialistiske supermakt som ledet verden etter 1945. Ambisjonen om et imperium var der fra første stund. Blant grunnlovsfedrene verserte ideer om at USA skulle utvides både vestover, mot Canada og mot Cuba. Et USA som strakk seg helt til Stillehavet ble også realitet, dels ved oppkjøp av land fra Frankrike og Russland, dels ved krig, først og fremst mot Mexico. Den hvite settlerstaten, brydde seg ikke om at kong Georg den 3. i 1763, i forståelse med indianerne, hadde satt en grense for den vestlige ekspansjonen ved Appalache. En bølge av emigranter og kapitalistisk sivilisasjon skyllet over indianerstammene som med tvang ble forflyttet vestover. Det engelske ordet for dette var removal – i dag heter det etnisk rensing. I løpet av det 19. århundre ble den indianske kulturen ødelagt og urfolkene nesten utslettet.

Også et forbilde – det romerske imperium

Men skulle USA være et republikansk fyrstårn, var ikke Det britiske imperiet egnet som forbilde. Riktignok overtok man engelsk forfatningstradisjon med maktdeilinga mellom president, senat og representantenes hus, som tilsvarte monark, overhus, underhus hos britene. Men USA var født i en revolusjon rettet mot et monarki. Gruunlovsfedrene så til det antikke Roma for å finne inspirasjon for sitt republikanske imperium.⁸

Det var særlig den republikanske perioden i Romas historie som ble forbilde for seinere tiders politikk, historieskrivning og oppdragelse for Europas overklasser – og for USAs politiske elite. Roma endret seg til et monarki etter Cæsars diktatur, og da framsto imperiet mer som en forfalls-historie. Men det republikanske Roma forble en standard for politikk og kultur. I USA har den humanistiske dannelsen vært knytta opp mot en euro-sentristisk skolering i greske og latinske klassikere, noe som i våre dager utløser bitter strid om universitetenes humanistiske studier.

USA slik det møter oss er oppfylt av den romerske arven. Offentlige bygninger, reist i det første hundreåret etter USAs fødsel i 1776, etterlignet antikkens stil. De sentrale bygningene i Washington ble oppført i nyklassisk

stil, og dette ble kopiert når delstatene oppførte sine offentlige bygg. Grunnlovsfedrene ga bygget for folkerepresentasjonen (Kongressen i Washington) navnet Kapitol – etter Romerrikets politiske sentrum. De ga navnet senat til den øverste avdeling i folkerepresentasjonen, etter det romerske senat. Kapitol-bygget ble bygd av slaver – et urovekkende faktum for en bygning som skal være et «symbol for demokrati». De ny-klassiske bygningene (i tillegg til kongressbygget Det hvite hus og Høyesterett) og kunstverkene de er smykket med, var tenkt, og oppleves den dag i dag, som uttrykk for at USA er den sanne arvtaker av den vestlige sivilisasjon. Fraværet av indianere og svarte i denne utsmykningen, forteller at disse gruppene i utgangspunktet var ekskludert fra USAs nasjonale identitet. Dette er i dag en del av den strid om rase og identitet som landet sliter med.

Romersk tenkemåte går igjen i den amerikanske imperie-ideologien. En sentral tanke hos romerne var at deres ekspansjon og herredømme over andre folkeslag var gjennomført til beste for alle. Ekspansjonen skjedde ut fra en høyere form for rettferdighet og aldri kun av egoistiske interesser. Romas makt var «rettferdig». Imperiet var, som det het, et «imperium iustum».⁹ Cicero, en forsvarer av det republikanske Roma, framstiller imperiet som den store beskytter av andre folkeslag.

Religion og patriotisme

I USAs ideologiske utgangspunkt skal vi heller ikke glemme et tredje element, religionen. USA skulle virkeliggjøre puritanernes visjon om et Gudsrike på jord – de hadde jo flyktet fra forfølgelse og undertrykkelse i Europa. De hadde med seg en ganske primitiv bibeltro og innpodet USA med en religiøs grunnholdning og med en tradisjon av enkel, bokstavtro lekmannsforkynnelse som var fremmed for den historisk-kritiske bibel- og religionsvitenskap som utviklet seg i Europa. Skriften skulle detalj-regulere samfunnslivet, en ide som fortsatt har mange tilhengere. USA var Guds eget land, skjenket til puritanerne – men ikke til katolikkene, heller ikke til jødene og slett ikke til muslimer og asiater. Det oppsto konflikter da disse grupperingene (katolske irer og italienere var de første på 1800-tallet) innvandret til Amerika. Konfliktene ble dempet fordi innvandrerne med sin billige arbeidskraft var uunnværlige, ikke i det nye Gudsriket, men i det kapitalistisk drømmerike som vokste fram.

Religion har større betydning i USA enn i Europa. Holdningen er at den som ikke istemmer litaniet om God bless America ikke kan være en sann patriot, og aldri bli president. Ifølge den norske USA-eksperten Ole Moen preges USA av «en slags sekulær, politisk religion». Han omtaler den som en «supernasjonalisme». Den uttrykkes i lojalitetsløftet, The Pledge of Allegiance, som «resiteres av lydige skolebarn over hele nasjonen hver dag.» Her loves trofasthet mot flagget, republikken og til «one nation under God».

Dette passer ikke helt til ideen om livssyn-toleranse, men amerikanerne har ifølge Moen lært seg å leve med disse spenningene i den grad at de fleste «ikke er dem bevisst».¹⁰

USA vokste i troen på en republikansk patriotisme i et samfunn av uavhengige borgere, basert på et system av småeiere, med basis i jordbruket. Thomas Jefferson, president fra 1801 til 1809, ville hindre at USA ble et kommersialisert storby-samfunn i moralsk forfall, slik han mente det dekadente Europa var i ferd med å bli. Ifølge grunnlovsfedrene hadde de politiske institusjonene som hovedoppgave å hindre maktkonsentrasjon. Mot slutten av sitt liv (død 1826) advarte Jefferson mot høyesterett, som hadde tiltatt seg retten til «exclusively explaining the constitution». Gang på gang ble denne anti-maktideologien brukt særlig mot den føderale sentralstaten i Washington. Det ble et hovedargument i Sørstatenes forsvar av slaveriet at den føderale staten ikke hadde noe med dette å gjøre. Det måtte en borgerkrig til for å gjøre slutt på slaveriet, men det ble ikke slutt på delstatenes pukking på «states' rights» og ikke på undertrykkelsen av de svarte. Jefferson forfektet en republikanisme som gikk i retning libertarianisme og et forsvar for delstatenes rettigheter, samtidig som han (i en tilstand av politisk schizofreni) var blind for den maktkonsentrasjon han sjøl representerte som eier av 600 slaver.¹¹

Sikkerhetshysteri og paranoia

I USA er patriotisme et referansepunkt alle må forholde seg til. I den evige kampen om hvem som var god patriot, er USAs historie oppfylt av tapere som ble utdefinert. I begynnelsen katolikker og andre ikke-protestanter, sjøl om de gjorde alt for å «bevise» sin lojalitet til USA. Omsider ble disse tatt inn i varmen. Verre gikk det med samfunnsfiender som anarkister, kommunister, sosialister og fagforeninger som ble utsatt for forfølgelser, justismord, politistatmetoder og private hærer og et rekordhøyt antall drepte streikende. Høydepunkter var den «røde skrekken» på 1920-tallet og McCarty-ismen på 50-tallet, men en linje går fram til våre dagers voldskultur og opphissede debattklima. Denne spesielle formen for offentlighet er en del av forklaringen på at sosialistiske organisasjoner aldri har slått dype røtter i dette samfunnet.

Frykt for konspirasjoner og undergravning fra utlandet er et stadig tilbakevendende tema. Like opp til våre dagers påstand om at presidentvalget i 2016 ble manipulert av Russland (påstanden gjentas stadig som et faktum, også i norske media, men er ikke bevist). Tanken om at amerikanske borgere er styrt eller påvirket av utenlandske makter er like uutholdelig for amerikanske myndigheter, som det omvendt er like sjølsagt at USA bruker milliarder av dollar på å styre – og av og til omstyrte – fremmede nasjoner – såkalt democracy promotion. Logikken synes å være at USA sprer det gode

og derfor har rett til det, mens dem som påvirker USA sprer noe ondt, og derfor ikke har rett til det.

Vi har med en nasjon å gjøre med de høyeste tanker om seg sjøl, sin makt og sin misjon i verden og samtidig en nasjon i stadig angst for undergraving, konspirasjoner og snarlig undergang. Knapt noen stat har vært så sikret mot angrep, av to grunner. For det første er landet geografisk beskyttet av store hav. For det andre har USA alltid vært militært sterkt nok til å avverge en angriper. Og siden andre verdenskrig langt sterkere enn alle andre stater. Man kan her innvende at landet har vært utsatt for terror-angrep, både fra islamske fundamentalister og fra egne høyreekstremister. Terror av denne typen er momentane angrep, men kan ikke sammenlignes med en invasjon av eget territorium som USA aldri har opplevd. Terror er grusomt, men truer ikke statens eksistens som sådan.

Ole Moen omtaler angsten slik: «Frykten for undergravingsvirksomhet og fragmentering har alltid ligget på lur i den amerikanske nasjonale psyke.» Han nevner The Alien and Sedition Act (1798), Red Scare, mccarthyismen på 1950-tallet og lovgivninga etter 11. september 2001. «Denne kollektive frykten synes å ha blitt internalisert i nasjonens sentralnervesystem.»¹²

Historikeren Richard Hofstadter (død 1970) snakket om den paranoide stilen i amerikansk politikk. I amerikansk historie har det stadig dukket opp ressurssterke politiske grupper som hevder at USA er utsatt for undergravning, at «the american way of life» er truet og at regjeringa i virkeligheten er styrt fra utlandet, eller at regjeringsmedlemmer rett og slett er «kommunistiske agenter». Den paranoide stilen er «framfor alt en måte å se verden på». Den ser verden i svart/hvitt. Når man tror at Amerika står foran undergangen i en evig kamp mellom mørkets og lysets krefter, påvirker dette beslutninger som fattes.

Riktignok har den paranoide stilen utgangspunkt i mindre grupper, men holdningene har i visse situasjoner skapt hysteri og moralsk panikk blant store grupper. Hofstadter nevner at senator McCarthy, som blant annet påsto at Eisenhower-administrasjonen var infiltrert av kommunister, på det meste i 1954 hadde oppslutning fra 50% av USAs borgere.¹³ Vi skal ikke gå videre på dette temaet, men kun sitere Ole Moen som sier om den kollektive frykten at den er «en viktig side av nasjonalkarakteren som sjelden kommer fram i lyset, fordi den overskygges av den dominerende optimismen og framtidstroen som ellers preger nasjonen.»¹⁴

Trusselscenarier og liberal imperialisme

Når det gjelder utenrikspolitikk så viser både USAs og andre lands historie at forestillinger om trusler, overforenklede fiendebilder og apokalyptiske visjoner om domino-effekter dersom man «ikke gjør noe», har hatt stor betydning for fattede beslutninger.

USAs måte å se utenrikspolitikk på har vært preget av det som kalles trussel-overdrivelse (threat exaggeration). På bakgrunn av USAs krigspolitikk, særlig under Clinton og Bush, sier Christopher Layne: «Det er ikke lett for dem som utformer USAs politikk å forklare for et hjemlig publikum hvorfor landet må intervenere i områder av marginal strategisk betydning eller hvorfor det må handles før det er noen tydelig trussel mot amerikanske interesser.»¹⁵ Trussel-overdrivelse er egnet til å mobilisere opinionens støtte på hjemmebane, men også å skaffe internasjonal støtte for drastiske utenrikspolitiske tiltak. Et eksempel er overdrivelsen av den trussel som Saddam Husseins regime utgjorde i forkant av USAs angrep på Irak i 2003. Da ble også informasjon til FNs Sikkerhetsråd forfalsket for å understøtte trusselvurderingene. Et annet eksempel er at Kinas økonomiske vekst i seg sjøl blir framstilt som en trussel både av USA og generalsekretær Stoltenberg i NATO. Begrepet trussel er med andre ord sterkt utvidet. Et land som har kraftig økonomisk vekst, blant annet som følge av den globalisering Vesten har gått i spissen for, blir oppfattet som en trussel så lenge Vesten ikke har styring med dette landet. Et tredje eksempel er overdrivelsen av Russlands militærmakt. Når Russland knapt nok greier å overvinne Ukraina – hvordan da tro at Russland står klar til å angripe Europa, der et par større NATO-land alene overgår Russlands militærmakt, og der USAs forsvarsbudsjett er ca 12 ganger større enn Russlands? Trusseloverdrivelsen har en funksjon. Den skremmer Europa og sikrer lojal samling bak USAs ledelse av NATO.

Universelle prinsipper kan ha farlige, absolutistiske sider når de skal «anvendes» på komplekse, historiske situasjoner. Å handle på menneskehetens vegne, og ut fra humanitære prinsipper, høres prisverdig ut. Ideen er imidlertid farlig, nettopp i sin ubestemthet. Den er et hovedpunkt i den liberale imperialisme fra John Stuart Mill og fram til våre dager. Ideen går ut på at en sterk liberal-kapitalistisk stat (eller en allianse) med våpenmakt kan påtvinge en annen stat et gode (ved regimeskifte) eller hindre at staten gjør et onde (undertrykkelse av egen befolkning).¹⁶ Den liberale imperialismen bygger videre på en premiss om at den liberal-kapitalistiske stat sjøl er god, og ikke styrt av egen-interesser, og videre at den besitter en overlegen innsikt om hva det gode er. Standpunktet er at den liberal-kapitalistiske orden er den endelig oppdagede, perfekte samfunnsform. USA er normaltilstanden og andre land er mer eller mindre avvik fra normalen.

Liberalismen viser liten interesse for å forstå konflikter i lys av samfunnsstrukturen eller i klassemotsetninger. Dermed er det heller ikke nødvendig å endre samfunnsstrukturen. Liberalismens fokus er individet – konflikter skyldes ledere som «forstyrrer» den naturlige evolusjon mot den liberal-kapitalistiske utopien. Disse lederne – Lenin, Hitler, Putin osv – er irrasjonelle og onde i motsetning til alle de andre som er fornuftige. Liberalismen fordømmer slike ledere, men uten noen dypere forståelse av hvordan de har fått den makt de har fått. Moralisme erstatter forståelse. I disse dager, med

Russlands krig mot Ukraina, er det å være «Putin-forståer» i seg sjøl uakseptabelt.

John Stuart Mill mente at britene ikke lot seg lede av egeninteresse i erobringen av India. Britene intervenerte, skriver han i artikkelen *A Few Words on Non-Intervention*, «heller i andres tjeneste enn for egen skyld». Imperiet var «desinteressert». Makt ble brukt for å «hindre uforsonlige borgerkriger, å forsone krigførende... og... sette en stopper for nasjonale forbrytelser.»¹⁷ Dette sies av et kunnskapsrikt menneske som ikke kan ha unngått å ha hørt om britenes opiumskrig, deres krigføring i Afghanistan eller opprør i India to år før Mill skrev sin artikkel i 1859.

I USA grunnla demokraten Woodrow Wilson, president fra 1912 til 1920, den liberale imperialismen som en utenrikspolitisk hovedstrategi. Da USA i 1917 gikk inn i første verdenskrig argumenterte han med at landet ikke hadde egeninteresser, men universelle interesser. «Vi har ingen egoistiske mål å strebe etter. Vi ønske ingen erobringer, intet herredømme. Vi søker ingen skadeserstatning for oss sjøl, ingen materiell kompensasjon for de ofrene vi frivillig gjør.» Wilson var overbevist om at USA var et produkt av «Guds forsyn». Gud hadde latt et kontinent være «ubrukt og ventende på et fredsomt folk som elsket frihet og menneskerettighetene mer enn noe annet.». Kissinger, som siterer disse ordene, påpeker at Wilson var den president som forvandlet visjonen om USA til et «operasjonelt program» for utenrikspolitikken. Det gjaldt å gjøre verden «safe for democracy».¹⁸

Den liberale imperialismen har vært brukt som argument for angrepskriger i nyere tid. Mest kjent er krigene mot Jugoslavia, Afghanistan, Irak og Libya. Alltid har en rekke NATO-land deltatt, noen ganger hele NATO-alliansen. Det amerikanske imperium har gitt seg sjøl retten til å gå til krig og til å påføre andre nasjoner sitt samfunnssystem. Hver gang USA har gått seirende ut av en stor strid, som de to verdenskrigene og den kalde krigen mot Sovjetunionen, har ideen om det «velgjørende imperium» fått en kraftig vitamininnsprøytning og blitt applaudert langt utafor landets grenser. Imidlertid – hver gang USA har gått på nederlag, slik som i Vietnam, seinere i Irak og seinest i Afghanistan, har landet gjennomgått en periode med ettertanke, sjølkritikk og depresjon. Vi har nå vært gjennom en slik periode. Kollapsen i Afghanistan sommeren 2021 avslørte svakheter ved den amerikanske krigsmaskin, blant annet etterretningssvikt. Når dette skrives har Biden gitt massiv våpenstøtte til Ukraina, men verken USA eller NATO sender egne tropper dit, sjøl om det folkerettslig ikke er forbudt og Ukraina har bedt om det.

Trusseloverdrivelser og liberal imperialisme er to måter å begrunne krig på. Trusseloverdrivelser handler om at USA og NATO mener seg truet av fiendtlige makter, og av den grunn kan gå til preventivkrig. Liberal imperialisme handler om at man lager en begrunnelse for å føre en angrepskrig uten å være truet. NATO endret sitt charter i 1999 med dette formål for øye.

Europas særegne statsutvikling – det westfalske system

På 1800-tallet ekspanderte USAs grenser over hele kontinentet og verdens til da største frihandelsmarked ble skapt. Rammevilkårene for kapitalismen var her bedre enn i Europa med sine mange føydale etterlatenskaper. USA var så enormt at det kunne lukke seg sjøl inn bak tollmurer og likevel utvikle en ekspansiv kapitalisme med grunnlag i massiv innvandring. Dette var USAs opprinnelige akkumulasjon. De frie krefters spill i det sivile samfunn sørget, gjennom hegemonisk meningsdannelse, stort sett for at økonomisk sterke grupper fikk satt gjennom sine interesser.

Europa var og ble i økende grad et mangfold av stater (antallet økte fra rundt 20 i 1900 til 50 i dag), mens USA ble en imperial makt som ekspanderte sitt territorium fra kyst til kyst. USA dekket til slutt et område omtrent som fra Pyreneene til Uralfjellene. Territoriet er 9,6 millioner kvadratkilometer mens Europas er 10,2 million kvadratkilometer. 39% av Europa flate omfattes av Russland, som også er Europas mest folkerike stat. På de øvrige 61% befinner det seg et mylder av stater.

I Europa var det kun en makt som var et virkelig vellykket imperium, nemlig Storbritannia og Storbritannia befant seg i periferien, på ei øy. Maktbasisen var herredømme på havet og internasjonal sjø-handel. Europa hadde også fra Peter den Stores dager et annet imperium, Russland, som likeledes befant seg i periferien av Europa, og underla seg store deler av Asia. Dette imperiet gikk til grunne gjennom kriger og revolusjoner (1905 og 1917) i begynnelsen av det 20. århundre, ble vekket til live igjen gjennom Sovjetunionens seier i andre verdenskrig, men så oppløst i 1991. Dagens Ukraina-krig er en slags ettervirkning av dette imperiets oppløsning. De andre europeiske imperiene (for eksempel Hitlers Stor-Tyskland) var aldri vellykkede og varige imperier.

I Europa utviklet det seg siden renessansen maktbalanse-konstellasjoner der et mangfold av stater var involvert. I tilknytning til dette utviklet det seg en ide om at statene var suverene entiteter som burde anerkjenne verandere som likeverdige. Dette var begynnelsen på det såkalte westfalske statssystem, som har sitt navn fra fredsavtalene etter 30-årskrigen inngått i 1648 i Westfalen i Tyskland. Karakteristisk nok var verken England eller Russland deltakere i Westfal-freden. Vinnere etter denne freden var de «moderne» statene Frankrike og Sverige. De var allierte til tross for at den ene var katolsk og den andre protestantisk. Her gikk rene politiske makthensyn foran religiøse hensyn. Taper var Det hellige tysk-romerske riket med hovedbase i Østerrike. Taper var også den katolske kirka som nektet å slutte seg til fredsavtalen. Resultatet var at en rekke mindre stater, Nederland, Sveits og de mange tyske delstatene ble anerkjent som suverene. De tyske delstatene var fortsatt del av det tysk-romerske riket, men dette ble nå kun en formalitet. Freden i Westfalen bestemte at disse delstatene kunne ha en egen hær og

inngå avtaler med andre stater og sjøl ordne indre forhold, blant annet egen religiøs tilknytning, uten innblanding utenfra. De beveget seg i retning av suverene stater.¹⁹

Europa tok dermed et stort skritt vekk fra middelalderen, dominert av ideen om imperiet. Middelalderens store politisk-teologiske kontrovers handlet om hvorvidt Gud har delegert all makt i det dennesidige til paven, som så delegerer makt videre til keiseren (som så delegerer videre nedover i hierarkiet til lokale fyrster). Eller om keiseren har fått sin makt direkte delegert fra Gud, slik at keiser og pave er likestilte herrer over hvert sitt område. Uansett er ifølge denne politiske teologien all rettmessig makt en utstråling av Guds vilje og verden er politisk sett et ordnet hierarki.

Det westfalske system representerte i kimeform et annet prinsipp: enhver ordnet stat med makt over et gitt territorium er likeverdig med enhver annen. Dette statssystemet var med andre ord ikke hierarkisk, det fantes ingen øverste autoritet over de enkelte statene. Her ble politisk makt forstått atskilt fra teologiske anfektelser.

Vi skal her imidlertid huske at det tok flere hundre år før denne sekulære tenkemåte ble dominerende. Når det gjelder USA med sin puritanske hang til absolutisme kom dette landet til å være uberørt av den europeiske sekulære utviklinga. Det amerikanske imperiet har opp til denne dag hatt vansker med å anerkjenne at verden består av likestilte og suverene stater.

Det westfalske system konsoliderte seg fordi forholdene i Europa var særegne. Mange stater gjennomgikk (på 1600- og 1700-tallet) en byråkratisering og militarisering, statens voldsmonopol ble en realitet og det ble orden på statsfinansene som skulle dekke krigføringen. I tillegg kom evnen til å mobilisere store folkegrupper bak politiske programmer. Noe både den engelske og den franske revolusjon viser. Kostnadene ved å føre krig økte. I dette bildet hører også demokratiets utvikling og retten til opprør mot urettmessige herskere.

Den sekulære staten tolererte og sørget for fred mellom ulike religioner, men identifiserer seg ikke totalt med en bestemt religion. Innafor denne rammen søkte man å eliminere religionsstrid som årsak til krig, i det hele tatt å hindre krig av rene ideologiske årsaker. Politikk handlet fra nå av kun om dennesidige verdier, ofte kun om makt og økonomiske interesser. Den rent teoretiske forståelse av staten og forholdet mellom stater ble på denne bakgrunn mer realistisk og kritisk i Europa enn den tilsvarende i USA, som ikke var nødt til å innpasse seg i et westfalsk system. I USA ble staten aldri betraktet som en nødvendig forutsetning for et sivilisert liv, slik det var tilfellet i Europa. Den var mer et nødvendig onde som burde begrenses mest mulig.

De dennesidige verdiene i det westfalske system var og er i korthet: fred innad i staten, velstand for statens borgere, og forbud mot angreps- og erobningskriger (ikke-innblanding). De to første av disse verdiene ble alt formulert i Westfalfredens epoke, blant andre av Thomas Hobbes. Den siste

verdien, ikke-innblanding i en stats indre anliggender, ble anerkjent først i det 20. århundre, etter to ødeleggende verdenskriger. I dag finner vi disse prinsippene igjen i FN-pakten.

Når jeg her bruker plass på det westfalske system, så er bakgrunnen den rivaliseringa mellom mektige stater som har gått for seg i det siste tiåret. Etter den økonomiske verdenskrise fra 2008 og Kinas raske oppstigning har vi fått en debatt om hva slags verdensorden verden bør ha og særlig om USAs og Kinas plass i denne orden. Henry Kissinger, tidligere amerikansk utenriksminister, har i boka *World Order* gjort seg til talsmann for et westfalsk system. Samtidig forsvarer han USAs imperiale dominans over verden. Ifølge hans modifiserte versjon av det westfalske system trengs det en overordnet makt som kan sikre balanse og stabilitet, slik Det britiske imperiet en gang fungerte. I vår tid er det USA som må være denne makta. Samtidig vedgår han at USA har vært ambivalent i forhold til de westfalske prinsippene. USA har gitt seg sjøl retten til å spre demokratiske verdier, slik USA definerer disse verdiene (=liberal kapitalisme), til resten av verden. Dette er jo noe annet enn det westfalske system, men mer en form for liberal imperialisme. Kissinger omtaler USAs situasjon slik: «Etter å ha trukket seg ut av tre kriger i løpet av to generasjoner – alle begynt med idealistiske aspirasjoner og omfattende offentlig støtte, men avsluttet i nasjonale traumer – kjemper Amerika med å definere forholdet mellom sin egen makt (fortsatt enorm) og sine prinsipper.»²⁰

Opp mot dette står en lang rekke stater, særlig i den ikke-vestlige verden, som forsvarer prinsippet om statenes likeverdighet og som er skeptiske til en supermakt på toppen av systemet. Man mener at FN, og ikke USA, må fungere som sentrum, meklingsforum og fredsbevarer. Kina har relativt konsistent forsvart denne posisjonen, mens Russland, gjennom sin opptreden i Ukraina, har undergravd sin egen troverdighet i så måte. Den noe paradoksale situasjon har oppstått at de sterkeste forsvarerne av et «westfalsk system» i dag ikke befinner seg i Europa, og heller ikke i Nord-Amerika, men i Kina. Kina er åpenbart bekymret for utenlandsk innblanding i Xinjiang, Tibet, Hong Kong og Taiwan. Disse konfliktene betraktes som indre anliggender. Kina er avvisende til prinsippet om sesesjon, at en del av en nasjon har rett til å løsrive seg fra hele nasjonen dersom et flertall i denne delen vil det. På dette grunnlaget har Kina vært avvisende til USAs intervensjonisme, men også reservert seg mot Russlands annektering av Krim og mot Russlands invasjon av Ukraina.

I 2017 forsvarte Xi Jinping Kinas posisjon med direkte henvisning til de westfalske prinsippene:

«Fra prinsippene om likhet og suverenitet som ble fastlagt i freden i Westfalen for 360 år siden til internasjonal humanitarisme i Genevekonvensjonen for mer enn 150 år siden; fra de fire formål og de sju prinsippene som er nedlagt i FN-pakten for mer enn 70 år siden til de fem

prinsippene om fredelig sameksistens utarbeidet på Bandungkonferansen for over 60 år siden – gjennom alle disse årene har mange prinsipper utvikla seg i tråd med evolusjonen av de internasjonale forholdene, og disse har blitt akseptert i vide kretser. Disse prinsippene bør lede oss i bygginga av et fellesskap, som vi alle har del i, for menneskehetens framtid.»²¹

Dette er ikke revolusjonære ord, men et konservativt-pragmatisk standpunkt. Denne posisjonen er rettet mot USA som etter Sovjetkommunismens sammenbrudd gikk inn i det maktvakum som dette sammenbruddet skapte og i økende grad ønsket å forme verden gjennom å intervenere i andre lands indre anliggender, i form av regimeendringer, humanitære intervensjoner, foregripende krig og støtte til «frigjøringskrigere». Dette er en linje som i verste fall, fryktet Kina, kan bli anvendt mot Kina sjøl.

USA og NATO ved generalsekretær Stoltenberg forsvarer en såkalt lovregulert verdensorden (rulesbased world order). Det ser ikke ut til at en lovregulert verdensorden er det samme som den rådende folkeretten og FN-systemet, men noe i retning av Kissingers ide om USA som vokter over stabiliteten i statssystemet og med rett til å gripe inn når stabiliteten trues. USA og NATO har både i teori (gjennom NATOs charter) og i praksis (gjennom flere kriger) brutt med FNs klare forbud mot angrepskrig. Det framgår av USAs egne strategi-dokumenter at landet insisterer på en lederrolle i den eksisterende verdensorden. Landet opptrer både som anklager, dommer og eksekutør av straff – og samtidig deltaker i det verdenspolitiske spillet. Denne rolleblanding er et tydelig kjennemerke på et imperium.

Fra europeisk imperialisme til europeisk nedgang

Det westfalske system var opprinnelsen til et system av i prinsippet likestilte stater. Den moderne statstypen må sees i sammenheng med kapitalismen og et borgerskap som både ytet finansstøtte og betalte skatt til myndighetene. Staten på sin side førte og fører krig og en koloni- og handelspolitikk i borgerskapets interesser. Mellom stat og borgerskap oppsto det en gjensidig avhengighet, borgerskapet ble dermed «nasjonalisert». Opprinnelsen til denne statstypen falt i en periode der Europa dominerte verden. Det westfalske system var i sin tidlige fase kun for Europa, det fantes ikke en global folkerett, kun en europeisk. Den ikke-europeiske verden var objekter for Europas imperialistiske agering. I Europa snakket man uten å skamme seg om de andre som usiviliserte, barbariske og ville folkeslag.

Fra første verdenskrig begynte imidlertid kolonialismens og imperialismens nedgang. Europa mistet gradvis det historiske initiativet. Ingen av de krigførende statene i Europa kom styrket ut av første verdenskrig. Tyskland, Russland (Sovjetunionen), Frankrike og Storbritannia var alle økonomisk svekket. Og sjøl om omfanget av kolonibesittelser var på sitt største for de to

sistnevnte statene etter verdenskrigen, var også motstand i koloniene økende (blant annet i India, Palestina, Irak og Irland for britenes vedkommende). I 1922 fastslo Bonar Law, statsminister og Torypartiets leder, at Storbritannia ikke lenger kunne være «policeman of the world».²² Og det var på dette tidspunkt uklart hva den britiske imperiemakt skulle erstattes med. Det skjedde en desentralisering av verdensøkonomien (Europa tapte eksportmarkeder) og det oppsto stater (Sovjetunionen) og revolusjonære bevegelser som ikke var kontrollert av Europa. En global fragmentering begynte som har fortsatt fram til i dag. I den såkalte tredje verden fikk vi en uoversiktlig blanding av nasjonal sjølhevde (for eksempel Vietnams frigjøringskriger, Kinas vekst), religiøs revitalisering (innen islam og hinduismen), og statsbygging, ofte avbrutt av brutale borgerkriger. Samtidig overtok statene i den tredje verden prinsippene for den moderne territorialstaten i Europa. De tidligere koloniområdene ble sterke forsvarere av folkerettens prinsipper, ganske enkelt fordi disse prinsippene utgjør en rettslig beskyttelse av statlig suverenitet.

Den sjølhevde som her er beskrevet (meget summarisk), var imidlertid ikke den eneste viktige endring som avtegnet seg. Det skjedde en annen utvikling, som gikk mer eller mindre på tvers av den anti-imperialistiske tendensen som her er beskrevet og som i den vestlige verden fikk større oppmerksomhet. USA trådte inn på den verdenspolitiske arena og overtok Storbritannias posisjon som ledende kapitalistiske stat. Dette dobbelte perspektivet – periferiens sjølhevde og USA som den nye hegemon – gir en nøkkel til forståelsen av vår egen tid og dens konflikter. Det nye amerikanske imperium kom til å dominere hele det 20. århundres historie og særlig årene etter det sovjetiske imperiets kollaps.

Imperiebygging – USAs positive omdømme

Mellomkrigstida manglet et fast strukturert imperialt system. President Wilsons ideer om amerikansk styring av de internasjonale forholdene ble aldri realitet. Det måtte enda en verdenskrig til før en samlet politisk vilje og et overordnet program, en såkalt Grand Strategy for ledelse av verden, ble en realitet.

For at USA skulle bli det nye imperium, var det viktig å bygge et image av USA som et ikke-imperium. Fordi – som nevnt – antiimperialistiske bevegelser og holdninger var på sterk frammarsj. I så måte var det tre omstendigheter som begünstiget USA.

For det første var ikke USA en kolonimakt i den gamle stil, men kunne vise til at landet sjøl hadde vært en koloni. Det var ikke et formelt, men et uformelt imperium. Riktignok var ikke dette helt sant, for USA hadde også på 1890-tallet, da man var ferdig med den indre koloniseringa av det nord-amerikanske kontinent, en ekspansiv fase der man gjennom krig mot Spania

annekterte Puerto Rico, Guam og Filipinene og okkuperte Cuba. Hawaii, som var en sjølstendig stat, ble annektert i 1898. Den seinere president, Woodrow Wilson, omtalte i 1901 USAs ekspansjon mot Asia som en plikt. De forente stater måtte «spille en rolle, og en ledende rolle, i åpningen og transformeringen av Østen.»²³ Denne tradisjonelle kolonialismen ble relativt begrenset. Filipinene og Cuba ble etter hvert sjølstendige stater. Guam er i dag amerikansk territorium og en viktig militærbase – innbyggerne er borgere av USA, men uten stemmerett i presidentvalg. USAs kolonialisme kom i skyggen av Europas langt større kolonibesittelser.

For det andre kunne USA argumentere med at landet ikke var part i de konfliktene som utløste to verdenskriger i Europa, og var uten ansvar for disse krigene. Og ikke minst at USA i begge verdenskrigene kom de demokratiske land til unnsetning mot Tyskland og Japan og dermed uselvisk reddet verden fra despotiske regimer. Dette er sjølsagt en fortelling med flere tvilsomme sider, blant annet ignorering av Sovjetunionens avgjørende rolle i andre verdenskrig. Men denne fortellingen hadde virkning på opinionen i inn og utland. Fortellingen var og er viktig for amerikansk sjølførståelse.

For det tredje forsvarte Wilson som president prinsippet om nasjonenes sjølbestemmelsesrett. Dette ble tolket som at USA var motstander av enhver kolonialisme, sjøl om Wilson kun støttet de nye øst-europeiske lands sjølstendighet. Wilsons 12 punkter fra 1918, som minnet om bolsjevikenes proklamasjon av folkenes sjølbestemmelsesrett i 1917, var likevel et ideologisk bidrag til oppløsning av den formelle imperialismen.

USAs omdømme ble også styrket gjennom immigrasjon av millioner av europeere og ved at USA som det første land under 1920-tallets høykonjunktur kunne framvise en helt ny form for massekonsum og masseunderholdning som virket tiltrekkende på europeerne.

Krig, depresjon og krig. USA blir økonomisk verdensmakt

Ved begynnelsen av det 20. århundre hadde USAs kontinuerlige ekspansjon («westward movement») lagt under seg det territorium som i dag er USA. Ekspansjonen beveget seg over til andre kontinenter. Den første verdenskrig ble et vendepunkt. Før krigen var USA fortsatt et land som møtte sterk konkurranse fra de europeiske maktene, særlig Tyskland og Storbritannia. Sistnevnte land dominerte verdensøkonomien og sto ved århundreskiftet for 1/3 av total verdenshandel. Tyskland sto for 22,4% og USA for 11,7%. Under industrialiseringa etter den amerikanske borgerkrigen var ikke landet konkurransedyktig i forhold til britisk og tysk industri. Det Republikanske partiet, ledet av president Lincoln og med flertallet i kongressen, vedtok høye tollsatser, blant annet på jern- og stålprodukter, for å skjerme USAs industrireisning. I 1864 var gjennomsnittet av toll/avgifter på importvarer til USA 47%. USAs handelsflåte var beskjeden, og hadde problemer med omstillinga

fra seil til damp og fra kull til olje. Kun 9% av USAs utenrikshandel ble fraktet på amerikanske skip i 1913. Det forteller noe om hvor begrenset USAs makt var at amerikanske skip ikke fikk adgang til å benytte Suezkanalen da denne åpnet for trafikk i 1869. (Kanalene sto under britisk-fransk kontroll.) Når utenriksøkonomien ikke avstedkom mer bekymring, så hang det sammen med det enorme hjemmemarkedet som fortsatt ga gode investeringsmuligheter. I 1910, da USAs var den tredje største handelsnasjon i verden, var verdien av eksporten kun 4,8% av brutto nasjonalprodukt.²⁴ Den dag i dag atskiller USA seg fra de eksport- og import-avhengige europeiske land, for eksempel Tyskland

Det er blitt hevdet at det ikke er lett å påvise klare økonomiske interesser bak beslutningen om USAs inntreden i første verdenskrig. Men det er ingen tvil om at USA kom ut av krigen som verdens økonomiske stormakt. Krigskonjunkturen førte til økt amerikansk eksport til Europa av både matvarer og våpen. Bedriftene opplevde en «gevinst-eksplosjon». Fra krigens begynnelse til 1918 steg industriens nettoutbytte med 120%.²⁵ Denne profitten la grunnlaget for at New York avløste London som verdens finanssentrum. USA var før krigen en låntakernasjon, etter krigen ble USA en kreditor-nasjon. Storbritannia og Frankrike hadde kjøpt varer med penger lånt i amerikanske banker. I tillegg ble USA på begynnelsen av 20-tallet en avgjørende långiver til Tyskland som skulle dekke de store krigsskadekostnadene Tyskland var pålagt i Versaillesfreden, og som skulle betales til Storbritannia og deres krigsallierte. Tyske bedrifter og den tyske stat lånte penger i USA. Amerikanske bedrifter, især innen bilindustrien som Ford, General Motors og Chrysler, etablerte avdelinger i Tyskland. USA hindret at Tyskland ble tilsluttet den britiske sterling-blokken. Den tyske utenriksminister, Stresemann, uttalte at «avgjørelsene om Europas framtid i det vesentligste ligger i De forente staters hender.»²⁶ USA var nå involvert i europeiske forhold på en helt ny måte. Landet satt med en maktposisjon som kunne gi grunnlag for politisk dominans. De tre største industrinasjonene, USA, Storbritannia og Tyskland var, som følge av at kapitalismen nå vokste utover den enkelte statens grenser, i ferd med å vikles sammen i et komplekst forhold. Disse tre land produserte i 1870 68% av verdens industrivarer og i 1938 fortsatt 52% av industrivarene.²⁷

I et memorandum skrevet i USAs utenriksdepartement (State Department) i 1924 oppsummeres landets posisjon etter verdenskrigen slik:

«Vi har avansert til en posisjon med makt og innflytelse blant nasjonene. Vi har uten tvil utviklet politisk styrke...Vi har utvidet vår suverene kontroll til oversjøiske posisjoner. Vi har utviklet og er i økende grad innstilt på en omfattende oversjøisk handelsvirksomhet. Vi har deltatt i andre kontinenters politiske rådslagninger. Vår medvirkning har vært ønsket og har blitt gitt i henhold til lov og rettferdighet i den største

konflikten nasjoner på denne jorda noensinne har vært engasjert i. Vi er blitt en mektig verdensmakt.»²⁸

Disse ordene, den gang ikke offentliggjort, dementerer myten om USAs isolasjonisme i mellomkrigstida. Riktignok avviste kongressen Wilsons idealisme og stemte ned forslaget om å tiltre Folkeforbundet. Men USA var involvert i europeiske saker. Landet gikk heller ikke av veien for å ivareta sine interesser når det kom til konflikter med europeiske stater.

Fra 1928 og gjennom den store depresjonen ble USAs kredittfinansiering av Europa redusert. USAs import fra Europa falt kraftig etter børskrakket høsten 1929. Konflikten med Storbritannia og Frankrike om deres krigsgjeld til USA fortsatte. I Tyskland bidro kredittreduksjonen til massearbeidsløshet. Massearbeidsløsheten førte til et gjennombrudd for Hitlers nazi-parti (NSDAP) ved riksdagsvalget høsten 1930. Og seinere til at partiet ble Tysklands største og kom i maktposisjon i 1933. Deretter begynte Tyskland sin territoriale ekspansjon og spenningen økte. USA svingte inn på en proteksjonistisk linje. På begynnelsen av 30-tallet var import til USA belagt med 50% avgifter.²⁹ Mellomstatlig samarbeid for å motvirke depresjonen ble umuliggjort, blant annet av USAs torpedering av den internasjonale konferansen om verdensøkonomien i 1932. «USA dro seg tilbake bak en Maginot-linje av toll-barrierer. Autarki ble 1930-tallets slagord».³⁰ Tendensen var en fragmentering av verdensøkonomien. I økende grad foregikk handelen innen ulike handelsblokker, for eksempel britenes sterling-blokk der samveldelandene, men ikke USA, deltok.

Ved presidentvalget i 1932 ga utfordrerens Roosevelt sittende president Hoover skylda for depresjonen, og mente at flommen av US-kreditt til utlandet og deretter problemene med å inndrive kreditten, hadde forårsaket depresjonen.³¹ Roosevelts politiske linje gjennom 30-tallet var diffus. Hans New Deal innførte visse velferdsprogrammer i offentlig regi. Men han greide ikke å føre USA ut av depresjonen. Da Japan angrep i 1941, var det fortsatt 3 millioner arbeidsløse i landet. Det var rustningsproduksjonen som følge av den nye verdenskrigen som fikk USA ut av kronisk depresjonen. Produksjon av krigsmateriell utgjorde i 1939 2% av BNP, i 1943 utgjorde krigsmateriell 40% av BNP. Dette kunne ikke skje uten at staten tok styring med økonomien. Rasjonerings på basis matvarer ble innført og det ble ikke produsert privatbiler mellom 1941 og 1945.

Krigen betydde en styrking av arbeiderklassens posisjon, både i USA og i Storbritannia. I USA vokste antallet fagorganiserte under krigen fra 10,5 millioner til 14,7 millioner, som var en toppnotering til da.³² Det var flere streiker i USA og Storbritannia under krigen enn på 1930-tallet, til tross for at streik var ulovlig i Storbritannia og praktisk talt ulovlig i USA. Den enorme etterspørselen etter arbeidskraft forklarer de lønnsavhengiges styrkede posisjon.³³

Dette var nye tider og et tilbakeslag for kapitalistklassen som på 30-tallet hadde motsatt seg Roosevelt arbeidslovgivninger. Det er blitt sagt om USAs historie at big business kom før big government. Big business var vant med å ordne sakene på egen hånd. De personene som forhandlet om krigsreparasjonene i Europa på 20-tallet, opptrådte fra USAs side som privatpersoner og var knytta til storselskapene, blant andre General Electric. Først depresjonen fra 1929 og så verdenskrigen tvang fram statsintervensjon og noe som kan kalles big government i USA.

Under den andre verdenskrig aksepterte deler av kapitalistklassen statlige intervensjoner. Storselskapene styrket seg på de smås bekostning og fikk størsteparten av de statlige oppdragene. Staten hadde også lov hjemmel (Wagner Act) for å nekte krigsoppdrag til bedrifter som ikke ville forhandle om tariffavtaler med arbeiderne. Særlig de mindre, arbeidsintensive bedriftene som solgte til hjemmemarkedet fryktet fagforeningene. De utgjorde en klassebetinget reaksjon mot Roosevelt. Fra slutten av 40-tallet fikk vi igjen en ytre høyre motoffensiv mot Roosevelts og Trumans «sosialistiske» politikk, en motoffensiv som peker framover mot nyliberalismen.

Med det som her er beskrevet som bakteppe, svinget store deler av opinionen i løpet av krigen mot et mer positivt syn på statlig intervensjon, særlig som garantist for stabile og åpne markeder, men også for trygge arbeidsforhold. Låne-leie-avtalen som sikret forsyninger av krigsmateriell og matvarer fra USA til særlig Storbritannia og Sovjetunionen, bestemte at den føderale staten kjøpte krigsmateriell fra private bedrifter og lånte dette ut til de allierte. Mottakerne betalte ikke for dette. Det lå i kortene at man ikke ønsket noen gjentakelse av gjeldsproblemene etter første verdenskrig, så realiteten var at disse utleggene (totalt 44 milliarder dollar, det meste gikk til Storbritannia med Sovjetunionen på andreplass) ble inndekket av den amerikanske staten. Som motytelse for denne generøsiteten ble det forventet at de allierte ville samarbeide om å realisere visjonen om en verden av åpne markeder og fred under USAs ledelse i etterkrigstida.³⁴

Produksjonskapasiteten i den amerikanske økonomien ble så sterkt utbygd, at man alt i 1941 bekymret seg alvorlig for at USA og Europa kunne falle inn i depresjon når krigen var over. En betingelse for sysselsetting og full kapasitetsutnyttning etter krigen var å sikre utenlandske markeder for overskuddskapital akkumulert av amerikanske selskaper. Disse markedene måtte kunne absorbere en varemengde som tilsvarte krigsmateriell som var solgt til utlandet under krigen. Utlandet måtte settes i stand til å kjøpe amerikanske varer.

Den enorme veksten i amerikansk økonomi under den andre verdenskrig blir tydelig dersom vi sammenligner med andre perioder. Den gjennomsnittlige årlige veksten i industriproduksjon mellom 1896 og 1939 var 4%. Under første verdenskrig var den 7%. I åra 1940 til 1944 vokste produksjonen av industrivarer med 300%.³⁵

Etter 1945 – imperiet mot høyden

De to verdenskrigene førte med seg en omveltning av det internasjonale systemet. Europas tidligere posisjon gikk tapt og USA framsto som det ubestridte imperium. Dette til tross for Sovjetunionen og til tross for at britene fortsatt betraktet seg som en supermakt og strittet imot sitt imperiums avvikling. De ledende politikerne, i allianse med «internasjonalistene» innen kapitalistklassen, så det slik at USA måtte forme både de økonomiske og de politiske forholdene i sitt bilde, dersom man skulle unngå mellomkrigstidas kaos og en repetisjon av ekspansive makter av typen Hitler-Tyskland. Som Franz Shurmann sa det: «Hvilken form etterkrigstidas orden enn tok, så måtte den først og fremst skape sikkerhet for USA mot at en ny trussel dukket opp, lik den som framprovoserte den andre verdenskrig.»³⁶

Ved slutten av krigen produserte USA mellom 50 og 60% av verdens BNP. Det var verdens sterkeste militærmakt og utviklet etter hvert et nettverk av allianser og militærbaser (i dag rundt 800) over hele verden. Militært, økonomisk og ideologisk sto imperiet på høyden. Tiårene etter verdenskrigen ble en historie om at andre land kortet inn på USAs lederskap økonomisk og militært – men uten å kunne frata USA selve lederposisjonen.

I dag står USA for om lag 40% av verdens totale forsvarsutgifter, med Kina på andre plass. I 2020 var USAs forsvarsbudsjett på 778 milliarder dollar og Kinas på 252 milliarder dollar. USA har i alle år vært den suverent største våpenprodusent. Det ble utviklet en permanent rustningsøkonomi som fikk president Eisenhower til å advare mot et «militært-industrielt kompleks». Riktignok er det i dag konkurranse mellom amerikanske og europeiske selskaper, men på de fem første plassene over verdens våpenbedrifter kommer amerikanske selskaper, med Lockheed Martin på førsteplass. Amerikanske våpenprodusenter sto i perioden 2015-19 for 36% av verdens våpeneksport. For overhodet å kunne selge til USAs forsvar må utenlandske selskaper ha et datterselskap i USA og styret i dette datterselskapet må bestå av US-borgere. Importandelen i dette markedet var i perioden 2007 til 2017 på 5,5%. Det er i dag ingen militær-teknologisk kooperasjon mellom Vesten og Russland/Kina.³⁷

USA har aldri lagt skjul på at planen etter 1945 var å dominere verden. I tradisjonen etter Wilson mener man at motivene for denne dominansen er de aller beste – en uselvisk omsorg for verden. Dette betyr likevel ikke at imperiet ble til etter en plan. Verdenskrigene var en nødvendig forutsetning, men ansvaret for disse krigene lå ikke hos USA. Det som kan sies er at krigsdeltakelsen styrket USAs imperiale mytologi om å være det utvalgte land som skal redde verden.

Det amerikanske imperiet møtte økende utfordringer, særlig etter at kapitalismens gullalder var tilbakelagt omkring 1970. Vi skal, uten å gå i detalj, se litt på fire hovedutfordringer: utfordringer knyttet til USAs allianse-

system og dermed til forholdet mellom USA og andre avanserte kapitalistiske stater, utfordringene fra Russland og Kina, utfordringer som følge av imperiets kriger i periferien, og utfordringer knyttet til indre opposisjon mot imperiet i USA og Europa.

Et nettverk av allianser og organisasjoner

I 1945 var det bred enighet om at mellomkrigstidas konflikter ikke skulle gjenta seg og føre til nye kriger. På initiativ fra USA ble det skapt institusjoner som skulle sikre stabilitet i det globale økonomiske systemet, blant annet Verdensbanken, Pengesfondet og GATT. FN, som skulle vokte freden, var i all hovedsak en amerikansk konstruksjon. Fordi medlemstallet i FN økte drastisk da koloniene ble uavhengige stater og fordi disse statene tilkjennega antiveistlige holdninger, ble FN ikke et rent redskap for USA. Da USA og europeiske land fryktet at Sovjetunionen kom til å bli en trussel, ble NATO dannet i 1949. Formelt var NATO en organisasjon av likestilte stater for felles forsvar, men i praksis ble den dominert av USA og kunne ikke fungere uten denne dominansen. Et flertall i NATO kan aldri drive gjennom en politikk imot USAs interesser. Omvendt vil det alltid være kostbart for andre stater å motsette seg imperiets vilje. Gjennom NATO ble medlemsland dratt inn i kriger de ikke var interessert i og aldri på egen hånd ville ha igangsatt. Deltakelsen var «betaling» for den beskyttelsen USA ga. Når så USA bestemte at man skulle avslutte krigen, fulgte resten av NATO lydlig med. Et sentralt eksempel er Afghanistan. Krigen mot Jugoslavia i 1999 viste at et samlet NATO kan vedta en angrepskrig. Ved uenighet står USA uansett fritt til å handle utafør NATO. I det siste tilfellet, slik som i Irakkrigen, laget USA en «koalisjon av villige».

Gjennom NATO fikk USA styring med den europeiske utviklinga, noe landet ikke hadde i forhold til det europeiske økonomiske samarbeidet, i dag EU. Her var ikke USA medlem og forholdet til EU og Europa er ambivalent.

USAs avtale- og allianse-systemer utgjør en hovedforskjell i forhold til Det britiske imperium på 1800-tallet. Med sine relativt varige allianser og i tillegg med Marshall-hjelp og andre former for assistanse, greide USA å binde opp sine allierte. Lojalitet var gjenytelse for hjelp og beskyttelse. Storbritannia på sin side sto mellom 1815 og 1914 (det britiske imperiets storhetstid) mer på sida av de europeiske forholdene. Landet hadde ikke faste allierte. Konstellasjonene skiftet, og det britiske bidraget var å sikre stabilitet og å hindre framveksten av nye hegemoner. En mulig forklaring på denne forskjellen er at kapitalismens internasjonalisering på 1800-tallet ikke var kommet så langt at økonomisk avhengighet mellom land la føringer på mellomstatlige allianser. Alliansene ble dermed «løse» og mer forbigående. A.J.P. Taylor, i sin analyse av de internasjonale forholdene mellom 1848 og 1918, siterer den britiske diplomaten Haldane som i 1909 omtalte det britiske

imperiets stilling slik: «Som følge av at landet er en øy og av at landet ikke har noen allianse med noen stormakt i Europa, står Storbritannia alene.» Taylor påpeker at Storbritannias mest faste alliert var USA. Prinsippet var «to keep on good terms with the United States».³⁸ Dette er overraskende siden Storbritannia blant annet hadde en rekke handelspolitiske uoverensstemmelser med USA. Poenget er i hvert fall at USAs involvering i Europa etter 1945 var mer dyptgående og beslutsom enn den britiske mekler- og balansefunksjonen på 1800-tallet.

Noen analyser vektlegger kontinuiteten mellom britisk og amerikansk hegemoni. Global marinemakt var felles for begge imperiene, men også kulturelt og språklige fellesskapet. Dersom denne kontinuiteten er viktig, kan man frykte at en kommende strid mellom USA og en mulig kinesisk utfordrer, vil gå for seg på en mer brutal og krigersk måte enn overgangen fra britisk til amerikansk hegemoni.

Beveger vi oss ut av Europa så finner vi ingen USA-ledede allianser som er like stabile som NATO. I Midtøsten har USA fullstendig tapt kontrollen over Iran og Afghanistan, langt på vei også over Tyrkia, Irak og Pakistan. CENTO eller den såkalte Bagdad-pakten, var en ren fiasko. Angående Øst-Asia har det siden 1945 foregått en debatt om USA skulle ha Øst-Asia/Stillehavet som første prioritet eller Europa. USA støttet og finansierte Frankrikes kolonikrig i Indo-Kina inntil nederlaget i 1954, og ble seinere sjøl en hovedaktør i Vietnamkrigen. Men USA maktet ikke å samle Øst-Asia under sin ledelse. SEATO, som var en slags NATO-kopi i Øst-Asia, ble oppløst i 1977. Douglas Stuart skriver: «Faktum er at USA aldri lyktes i å utvikle et omfattende og syntetisk system av dybdeforsvar i Stillehavsregionen. Men dette skyldtes ikke så mye konkurrerende behov fra NATOs side som områdets enorme størrelse og den politiske og kulturelle heterogeniteten til Stillehavsregionen.»³⁹ I tillegg er det en viktig forskjell at de asiatiske land har vært offer for imperialismen, mens Europa var hjemstedet for gamle imperialist-makter.

Til tross for skepsis mot et sterkere Kina, ønsker ikke de asiatiske statene å underordne seg USA i en fast allianse. De står langt unna en liberalistisk ideologi som bruker menneskerettene offensivt for å destabilisere motstandere. De asiatiske statene støtter de «westfalske» prinsippene om suverenitet og ikke-innblanding, og forsøker å balansere mellom Kina og USA. Forskjellen mellom Europa og Asia kommer i skrivende stund til uttrykk i at fordømmelsen av Russland krig i Ukraina er nesten enstemmig i Europa, mens den er mer forsiktig i Asia, blant annet i India, Kina og de ti ASEAN-statene. Flertallet av asiatiske land følger ikke opp sanksjonene mot Russland.

Dess lenger ut i den såkalte periferien vi kommer og dess lenger ned i hierarkiet av internasjonal arbeidsdeling og levestandard, dess vanskeligere blir det for imperiet å etablere allianser. Vesten i betydninga USA pluss EU

utgjør 10% av verdens folketall, 779 millioner av totalt 7,69 milliarder. (2020) Om vi legger til de hvite settler- statene Australia, New Zealand og Canada så er omfanget av «Vesten» fortsatt beskjedent. Det er nesten bare ytterligere en stat som støtter USA i tykt og tynt og som samtidig ikke er en del av den hvite, europeiske kultur og det er Japan. Resten av verden kan deles i stater som står i konflikt med USA og stater som er nøytrale og uforutsigbare. Statene i Asia, Afrika og Latin-Amerika hører i all hovedsak med i denne siste gruppa.

Det er bare ett område hvor USA har hatt suksess med å skaffe seg nye allierte, og det er i det østlige Europa. Fra midten av 90-tallet fikk NATO 14 nye medlemmer fra Øst-Europa. Innad i NATO ble de østeuropeiske land trofaste støttespillere for USA. Mange sendte tropper til Irak-krigen, det gjorde til og med Ukraina og Georgia som ikke er NATO-medlemmer. NATO-utvidelsen østover svekket muligheten for opposisjon mot USA i NATO.

Det er likevel forholdet til de økonomisk og militært sterke vest-europeiske land som er kjernen i USAs alliansesystem. Fra 60-tallet fikk USA lavere økonomisk vekst enn Vest-Tyskland og Japan. På 70- og 80-tallet var de to sistnevnte land de mest dynamiske i verdensøkonomien. Det oppsto en diskusjon, hvor både høyresida og den marxistiske venstresida deltok, om de vest-europeiske land ville kunne true USAs hegemoni. I 1988 framkalte boka *The Rise and Fall of the Great Powers* av Poul Kennedy en «høykonjunktur for undergangsprognoser» i USA.⁴⁰

På 90-tallet fulgte imidlertid oppløsninga av det sovjetiske imperiet, den tyske samling som var et økonomisk løft for Tyskland og Irakkriegen i 1991. Ved år 2000 var situasjonen en annen enn man spådde på 80-tallet. Gjennom hele 90-tallet hadde EU, i strid med forhåpningene etter Maastricht-avtalen, lavere vekst enn USA og Japan betydelig lavere vekst. Asia-krisa i 1998 var slutten på beundringen for den Øst-asiatiske vekstmodellen. På G7-møtet i februar 2001 beklaget USA at landet alene var konjunkturlokomotiv.⁴¹ Verken Vest-Europa eller Japan utfordret USA. Jubelen etter USAs militær-teknologiske maktdemonstrasjon mot Irak i 1991 og i Balkan-krigene overdøvet dessuten uroen om at USAs økende rustningsutgifter skulle føre til «imperial forstrekkelse».

Forholdet mellom Europa og USA påkaller imidlertid stadig bekymring. Kissinger formulerer dette slik: «De forente stater vil, dersom det blir atskilt politisk, økonomisk og forsvarsmessig fra Europa, geopolitisk sett bli en øy utafor Eurasia. Europa for sin del kunne bli et appendiks til Asias og Midtøstens nærrområde.»⁴²

Dette er en overdramatisering. Vesten vil i overskuelig framtid – også i tilfellet nye kriger og nye dumheter – dominere verden. Nødvendigheten og ønskeligheten av å utøve hegemoni og opprettholde allianser med kapitalistiske industriland går til kjernen av USAs uformelle imperialism. I 1992 slo

et Pentagon-dokument, Defence Planning Guidance, fast at USA ikke ville tillate at noen ny rivaliserende supermakt oppsto (Sovjetunionen var oppløst i 1991). Ifølge dokumentet ville USA heller ikke tillate at regionale stormakter oppstår. Om «de avanserte industrinasjonene» sier dokumentet at USA bør ta så mye hensyn til dem at de ikke fristes til «å utfordre vårt lederskap eller forsøker en omveltning av den etablerte politiske og økonomiske orden.»⁴³ Her gjengis grunnleggende elementer av USAs grand strategy. Det viser at USA også har en viss frykt for kapitalistiske stater som de er i allianse med. Det er avgjørende å være til stede i Europa på en kontrollerende måte. Europa må ikke bli en forent og sjølstendig aktør. Europa må gjerne bidra militært, men innen rammen av NATO, ikke i en militær styrke uavhengig av USA, for eksempel organisert av EU. Som NATO-generalsekretær Stoltenberg nylig kommenterte: «Vi kan ikke ha en allianse innen alliansen.»⁴⁴

Kapitalismens fundamentale interesse er åpne markeder og fritt næringsliv og dette sikres best ved imperiets kontroll og globale tilstedeværelse. Interessen for å inndemme Sovjetunionen (containment) var sekundær i forhold til denne fundamentale interessen. Målsettingen var formulert alt under andre verdenskrig, før den kalde krigen mot Sovjetunionen og før dannelsen av NATO. Da det sovjetiske imperiet kollapset i 1991 var USA tilbake til den fundamentale interessen av å sikre det kapitalistiske systemet. Målet ble å bekjempe alle stater – med ideologiske, økonomiske og eventuelt militære midler – som på den ene eller andre måten sto i veien for liberal kapitalisme. Dette er fortsatt målet. Imidlertid vil det alltid være en spenning mellom imperiets politikk og kapitalismens fundamentale interesse. De massive sanksjonene som Russland er utsatt for, rammer uten tvil også visse kapital-interesser og utsetter Europa, i motsetning til USA, for politiske og økonomiske påkjenninger. Generelt kan vi si at de tre nivåene ideologi, politikk (inklusive militærmakt) og økonomi ikke alltid er harmonisert i det imperiale systemet. Risikoen for dysfunksjonaliteter er til stede.

Russland, Kina og Ukraina

For 50 år siden åpnet president Nixon og hans utenriksminister, Kissinger, for å utnytte motsetningen mellom Sovjet og Kina ved å nærme seg Kina. Samtidig så USA Japan og Vest-Europa som økonomiske konkurrenter. Dersom vi sammenligner denne situasjonen med USAs stilling i dag, så er Japan og Vest-Europa fortsatt økonomiske konkurrenter til USA med tilløp til handelskrig, men få tror at de vil utfordre USAs lederposisjon. Sovjetunionen er borte og Russland står økonomisk på usikker grunn. Derimot er Kina blitt både en politisk og økonomisk utfordrer. I motsetning til for femti år siden så er ikke den økonomiske konkurransekampen (med Europa og Japan) og den politiske systemkonflikten (med Sovjetunionen) atskilt. Kina framstår som begge deler. Landet er i egne øyne et markedsbasert sosialistisk

samfunn, og det ledes av et kommunistisk parti. Men å snakke om systemkonflikt i denne sammenheng er muligens å overdrive, siden Kina tross alt er et kapitalistisk samfunn. Russland på sin side har gjennomgått en kapitalistisk kontra-revolusjon og er preget av en oligarkisk kapitalisme. USAs frykt for disse to land er neppe en frykt for sosialisme, men rett og slett en frykt for at verdens folkerikeste stat og staten med størst territorium samler seg i motstand mot USA. Det er en ren maktkamp vi beveger oss inn i.

USA ser på Kina som sin hovedmotstander. Kina har fortsatt elementer av imperial praksis i sin omgang med ikke-han-folk. Landet har økt sitt forsvarsbudsjett raskere enn USA i det siste tiåret, men er langt etter USA, særlig i høyteknologisk krigføring. I 2020 var forsvarsbudsjettet på 252 milliarder dollar, mens USAs var på 778 mrd dollar. Mens USA har 11 atomdrevne hangarskip, hver bestykket med minst 60 kampfly, har Kina to hangarskip bygd ut fra eldre sovjetiske modeller.⁴⁵ Mens USA regelmessig gjennomfører øvelser i kinesiske kystfarvann, har vi aldri hørt om noe tilsvarende nær USAs kyster.

Med angrepskrigen mot Ukraina, har det kommet inn et element av uberegnelighet og aggressivitet i Russlands utenrikspolitikk. Men Russlands militære styrke er svakere enn Kinas og også svakere enn de europeiske NATO-land alene. Det russiske forsvarsbudsjettet var i 2021 62,2 mrd dollar. Krigen mot Ukraina er et etterspill etter Sovjetunionens oppløsning. I Russlands tilfelle handler det om en fallert imperiemakt som har problemer med å forholde seg til det faktum at imperiet er borte.

Dagens konflikt med Ukraina kunne muligens vært unngått dersom USA ikke hadde presset gjennom NATO-utvidelsene i Øst-Europa. På 90-tallet gikk Gorbatsjov og den europeiske venstresida inn for å avvikle militærblokkene og å skape en all-europeisk sikkerhetsordning. Framtredende amerikanske politikere advarte om hva som kunne skje dersom man skjøv Russland ut av det gode selskap. En av kongressens ledende utenrikspolitikere, Sam Nunn, gikk i 1995 imot å utvide NATO fordi det «hjalp til med å skape nettopp den trusselen som vi prøver å beskytte oss mot.»⁴⁶ Dette var profetiske ord. Robert Gate, som var CIA-sjef under Bush senior og forsvarsminister både under Bush junior og Obama, omtaler situasjonen på 90-tallet som «vårt øyeblikk alene i sola». Men han legger straks til at USA også hadde opptrådd arrogant.⁴⁷ Denne arrogansen gjaldt utenrikspolitikken, men ikke minst russisk innenrikspolitikk, der USA støttet Jeltsin, også da han bombet sitt eget parlament. USA støttet og ga råd om sjokkterapien som ruinerte russerne og førte til en økende lengsel tilbake til Sovjetunionen. «Arrogansen etter kollapsen (av Sovjetunionen) fra den amerikanske administrasjonens, akademikerens og business-representanternes side når det gjaldt å forklare russerne hvordan de skulle skjøtte sine hjemlige og internasjonale oppgaver...ledet til dyp og langvarig harme og bitterhet.»⁴⁸ Dette sjeldne vitnemålet setter fingeren på USAs innflytelse over Russland og på

den motreaksjon dette seinere framkalte i form av anti-amerikanisme i Russland.

Det ser ikke ut til at USAs politiske elite har lært noe av dette. Imperiets støtte til ultranasjonalistiske krefter i forbindelse med Majdan-kuppet i 2014, bidro til å bygge opp konfliktene mellom Ukraina og Russland. USAs interesse for å finne en forhandlingsløsning var ved denne anledning lik null. Det store bildet er at USA ønsker mest mulig avstand mellom Russland og det øvrige Europa. Russland tvinges til å orientere seg mot Asia og Kina. Vi beveger oss ikke bare mot en verden av handelsblokker som undergraver den globalisering som Vesten har promotert, men også mot nettopp det USA bør frykte: en enda fastere allianse mellom Russland og Kina.

Imperiet har fått det som det vil når det gjelder Europa. Med støtte av russofobikerne i Polen og ellers i Øst-Europa, har de moderate kreftene i Vest-Europa (særlig Tyskland) som ville ha økonomisk samkvem med Russland, etter 2014 blitt slått på defensiven. Putins krig er en gavepakke til høyrekreftene, som skremmer folk med snarlige russiske angrep mot Europa. Det anses som utrygt at NATO kun er ca 20 ganger sterkere enn Russland – det må derfor ytterligere rustes opp. Europa risikerer depresjon og skal samtidig betale kostnadene for å få Ukraina, et av Europas fattigste land, opp av det som alt før krigen var en økonomisk hengemyr – og inn i EU. USA på sin side skal selge skifergass som skal erstatte gassleveranser fra øst. Og tjene gode penger på våpeneksport til Europa. Den pågående krig er, sett med imperiets øyne, en stedfortrederkrig der Ukraina også kjemper USAs krig. Dette er noe helt annet enn de krigene USA og NATO satte i gang for egen regning etter Sovjetunionens kollaps – kriger som skapte konflikter innad i NATO og som svekket USAs omdømme. Vi skal se litt på dem.

Krig i periferien og opposisjon innad

Periferien er den del av kloden hvor det overveldende flertallet befinner seg. Grovt sett utgjør Vesten (særlig Nord-Amerika og EU) rundt 1 milliard mennesker, Russland, Kina og deres nærmeste allierte (i Shanghai Cooperation Organization) utgjør 1,6 milliarder, mens periferien omfatter i overkant av 5 milliarder. Til sammen er dette verdensbefolkninga på 7,8 milliarder (i 2020).

USA har ført sine mest omstridte kriger i periferien, hvor så mange som 5 millioner sivile kan være drept siden Koreakrigen. Særlig Vietnamkrigen skapte et politisk traume og stimulert en indre opposisjon mot imperiet, ikke bare i USA, men i hele den vestlige verden. Den utenrikspolitiske konsensus ble ødelagt. Seinere omstridte kriger har vært mot Irak (i 1991 og fra 2003 til 2011), mot Jugoslavia, mot Afghanistan og mot Libya. Motstanderne har vært svake, men ingen av krigene, med mulig unntak for Jugoslavia, har endt opp med seier for USA og dets allierte. Vietnam og Afghanistan er regelrette

tapskriger og i Irak trakk USA seg ut etter en blodig og mislykket okkupasjon.

Hva forteller disse krigene om det amerikanske imperiet? Det er vanskelig å se disse krigene kun fra et økonomisk nytteperspektiv, disse landene har ikke vært avgjørende for USAs eller Vestens økonomi. Derimot kan de forstås som forsøk på å hindre at regimer skal eksistere som USA ikke ønsker skal eksistere. Eller som straffekriger med en allmennpreventiv effekt. Svake land skal vite at illojalitet ikke lønner seg. Krigene utgjør et forsøk på å kontrollere periferien, og i ytterste konsekvens kontrollere all bruk av militærmakt i verden, altså et globalt voldsmonopol på USAs premisser. Med stort sett negativt resultat.

Dersom ikke imperiet skal trekke seg tilbake til det vestlige området, og da risikere at nye makter gjør seg gjeldende i periferien, så finnes det ikke noe alternativ til å forsøke å kontrollere periferien. Men fragmenteringen og uavhengighetsstrevet i periferien vil øke, så her vil imperiet stadig møte motstand. Skulle vi bedømme styrken til det amerikanske imperiet kun ut fra Afghanistan og Irak, ville konklusjonen fort bli negativ og vi kunne tro at USA ikke lenger er i stand til og knapt nok ønsker å dominere verdenspolitikken. Men slik er det ikke. Imperiets maktgrunnlag er sammensatt, av politiske, ideologiske og økonomiske faktorer.

Likevel har de vanskelige årene med Irak- og Afghanistan-kriger satt sine spor. Da man åpent diskuterte enda en krig, mot Iran, var forsvarsminister Gates meget skeptisk: «Jeg var overbevist om at amerikanerne var trøtte av krig, og jeg hadde førstehånds kjennskap til hvor overbelastet og stresset troppene våre var.»⁴⁹ Samtidig feller han en knusende dom over målsettingen om å innføre demokrati i Afghanistan:

«Vår manglende forståelse av Afghanistan, dets kultur, dets politiske system basert på stamme og etnisitet, dets mekler-kultur og deres slektrelasjoner gikk dypt.» Om USAs manglende lære-evne: «Vi hadde lært praktisk talt ingenting om dette stedet (Afghanistan) i de 20 åra som var gått siden vi hjalp til med å slå Sovjetunionen der ... Ideen om en sterk demokratisk (som vi ville definere det), mer eller mindre ærlig og effektiv sentralregjering i Afghanistan som skulle endre kulturen, bygge økonomien og transformere jordbruket, var en fantasi. Vårt mål burde være begrenset til å sette Taliban og andre ekstremister på plass så mye at deres militære styrke ble varig svekket og å bygge opp den afghanske hæren.» Men – «vi kunne ikke bare spasere vekk igjen.»⁵⁰

Men i 2021 var det kommet så langt. USA stakk av – igjen! Og Norge – som ifølge Godalutvalget som utredet lærdommer av Afghanistankrigen, og fant at det eneste målet vi nådde var å «sikre et godt forhold til USA og bedre NATOs relevans» - forlot Afghanistan samtidig.⁵¹

Makt og interesser – avslutning

USA framsto som en verdensmakt etter første verdenskrig, primært på det økonomiske området. Etter andre verdenskrig var landet blitt et moderne imperium, med enorm økonomisk, politisk og kulturell innflytelse. USA opplevde sin storhetstid mellom 1945 og 1970.

Tema for denne artikkelen har både vært det amerikanske imperiet som en politisk-ideologisk formasjon og det maktgrunnlaget som muliggjorde at det ble et vellykket imperium. Etter første verdenskrig oppsto det en ny situasjon der ingen andre land hadde makt eller vilje til å være en imperiemakt. I Storbritannia hadde man muligens vilje, men for lite makt. USA fikk økt sin økonomiske makt, men var fortsatt uvillig til å involvere seg politisk i de europeiske forholdene, noe som heller ikke ville vært lett. Omvendt kan man si at gjennom det 19. århundre demonstrerte USA mer vilje til makt enn makt. USA hadde et maktunderskudd, sjøl om viljen til makt var begrenset til den vestlige halvkula. Monroe-doktrinen var en politisk viljesytring, men faktum er at USA ikke hadde den militærmakt som skulle til for å effektivere doktrinen. Doktrinen var i realiteten basert på en stilltiende forståelse mellom USA og Storbritannia og det forekom også direkte samarbeid mellom de to land når det oppsto kriser i Latin-Amerika. Poenget er altså at USA først etter 1. verdenskrig fikk den økonomiske og militære makt (marinemakt) som var nødvendig for å realisere en imperial strategi.

Seinere er det slik at landets maktfylde langt overgår det som er nødvendig for å oppfylle USAs interesser og sikkerhet. USA har et maktoverskudd. Dette er en del av forklaringen på hvorfor USA har viklet seg inn i kriger som har blitt tapsprosjekter, både militært og når det gjelder omdømme. Vietnamkrigen, og ikke minst Irakkkrigen av 2003 og Afghanistankrigen, var kriger som startet i en følelse av uovervinnelighet, men som endte i noe helt annet. Maktoverskuddet gjorde det mulig å komme unna nederlagene uten tap av imperial posisjon. For mange framstår disse krigene både som irrasjonelle og ubegripelige sett fra en nøktern definisjon av hva som er USAs interesser. Men her dukker et annet problem opp, nemlig at USA sjelden nøyer seg med en nøktern definisjon av egne interesser. Man tenderer mot å se internasjonale hendelser USA ikke har kontroll over som en trussel. Videre ligger det i imperiets tradisjon at når man først har begynt en krig, så vil man, ved hjelp av overveldende kampkraft, tvinge fienden til å overgi seg betingelsesløst. Desto større blir nederlaget dersom fienden ikke lar seg knekke, som i Vietnam og Afghanistan.

Dersom motgang i krig også fører til store mannskapstap, skapes det en indre opposisjon. Situasjonen blir da kritisk og selve imperiet nærmer seg en grense. Siden Vietnamkrigens fredsbevegelse har det vært en latent motstand i det amerikanske samfunn mot krig som middel til å spre den amerikanske samfunnsmodellen. Dette er ikke en hovedtendens, men likevel noe enhver

administrasjon må forholde seg til. Foreløpig vil det være slik at den manglende kongruens mellom på den ene sida interesser/vilje (som ikke blir definert på en nøktern måte) og på den andre sida makt (som er enorm og som rustningsindustrien promoterer) åpner for en utenrikspolitikk som lett henfaller til irrasjonalitet og eventyrpolitikk.

NOTER

- 1) Takk til Kristen Nordhaug, Rune Skarstein, Hans Ebbing og en anonym fagfellerereferent for gjennomlesning og kommentarer til en tidlig versjon av denne artikkelen.
- 2) Ordet imperium derimot er benyttet positivt tilbake til Romerrikets tid. Se «Imperialism», *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. New York: Oxford UP 1996, s. 750-51. En ordforekomstanalyse av verkene til Marx og Engels viser at de overhodet ikke benytter ordet imperialism. Se *Marx-Engels Werke*, Sachregister Bd 1-39. Dietz, Berlin 1989. Teorier om imperialism og dens årsaker presenteres først i begynnelsen av det 20. århundre i verkene til Hobson, Hilferding, Lenin og Luxemburg.
- 3) Se David Harvey, *The New Imperialism*. Oxford Univ Press, New York 2005, s. 3-5
- 4) Niall Ferguson, «Hegemony or Empire», *Foreign Affairs* Vol 82, september/oktober 2003, s. 156.
- 5) John C. Miller, *The Origin of the American Revolution*. Little, Brown & Comp. Boston 1943, s. 185.
- 6) Howard Zinn, *A Peoples History of the United States*. Harper, N.Y. 1995, s. 83. Zinn sier om den nye nasjonen: «finding itself possessed of enormous wealth, it could create the richest ruling class in history, and still have enough for the middle classes to act as a buffer between the rich and the dispossessed».
- 7) Se Henry Kissinger, *World Order*. Penguin, New York 2014, s. 236.
- 8) Jf drøftingen av imperiebegrepet og dets opprinnelse i den romerske tradisjon i forordet til Michael Hardt & Antonio Negri, *Empire*, Harvard UP, Cambridge Mass. 2000. De har et poeng når de betoner at imperium, slik romerne så det, var noe grenseløst og noe evig som i prinsippet omfattet hele verden, sjøl om det faktisk eksisterte stater som ikke var en del av imperiet. Her var det altså en motsetning mellom ideal og realitet, og det var snarere det ideelle og ikke realiteten som var virkeligheten. Se Imperium Romanum i *Reallexicon für Antike und Christentum* Bd 17, Stuttgart 1996 s. 1146-1147. Man kan si at denne motsetningen mellom ideal og realitet også forplanter seg inn i US-imperiets ideologi. «Egentlig» (idealet) bør det amerikanske imperiet omfatte hele verden. Det har en universalistisk ambisjon, en visjon for hele menneskeheten. At det ikke gjør det skyldes anomalier i form av land og despotiske ledere som stritter imot US-imperiet, Kina, Russland, Iran etc.(=realitet)
- 9) Ernst Meyer. *Römischer Staat und Staatsgedanke*. Artemis, Zürich/Stuttgart 1964, særlig s. 271.
- 10) Ole O. Moen, *USA. Supermakt i dyp demokratisk krise*. Forlaget Historie og kultur, Oslo 2014, s. 51 og s. 250.
- 11) Robert Shalhope, «Thomas Jefferson's Republicanism and Antebellum Southern Thought», *The Journal of Southern History*, vol 42, 1976, s. 529-556.

- 12) Moen, op. cit. (note 10), s. 54 og s. 62.
- 13) Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*. Vintage books, NY 2008, s. 4 og s. 70.
- 14) Moen, op. cit. (note 10), s. 62.
- 15) Christopher Layne, *The Peace of Illusions. American Grand Strategy from 1940 to the Present*. Cornell UP, Ithaca 2006 s. 127.
- 16) Immanuel Kant advarer mot å moralisere folkeretten, og sier at den kun er en rettslig orden mellom likestilte stater. I *Metapsyk der Sitten* (1797) § 62 vender han seg imot bruk av vold mot en annen stat ut fra «angivelig gode hensikter». Vold er bare tillatt som forsvar mot angrep.
- 17) Se *Collected Works of John Stuart Mill*, ed. John Robson Vol XXI. Toronto UP, Routledge, Toronto/London 1984 s. 111-117.
- 18) Kissinger, op. cit. (note 7), s. 257-58.
- 19) Ifølge Otto Hintze var den westfalske freden viktig for den nord-tyske staten Brandenburgs (seinere Preussen) oppstigning til stormakt og seinere avgjørende rolle i Tysklands samling i 1871. Hintze skriver: «Fyrstenes rett til å holde egne tropper og til å slutte forbund med fremmede makter, som ble resultatet av den westfalske freden, er blitt grunnlaget for hele den følgende brandenburgiske politikken.» Hinze, *Die Hohenzollern und ihr Werk*. Parey, Berlin 1915, s. 184.
- 20) Kissinger, op. cit. (note 7), s. 8.
- 21) Xi Jinping her sitert etter John Bellamy Foster, «The New Cold War on China», *Monthly Review*, July/August 2021, s. 11.
- 22) Se David Reynolds, *Britannia Overruled. British Policy and World Power in the 20th Century*. Routledge, London 2. utg. 2000, s. 105.
- 23) Woodrow Wilson, *College and State. Educational, Literary and Political Papers (1875-1913)*. Vol 1. Harper & Brothers NY/London 1925 s. 412.
- 24) Opplysningene i dette avsnittet er hentet fra Peter d'A. Jones, *The Consumer Society. A History of American Capitalism*. Penguin. Harmondsworth 1965, kap 6.
- 25) Gerd Hardach, *Geschichte der Weltwirtschaft im 20. Jahrhundert*. Bd 2, dtv München 1973 s. 273-74.
- 26) Werner Link, «Die Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und den USA». I: *Die Weimarer Republik*. Red. M Stürmer. Anton Hain Verlag, Königstein 1980 s. 72.
- 27) Mansell Blackford, *The Rise of Modern Business*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 2008 s. 2. I 2006 produserte disse tre land pluss Kina og Japan over halvparten av verdens BNP, ifølge samme forfatter.
- 28) Link, op. cit. (note 26), s. 91.
- 29) Reynolds, op. cit. (note 22), s. 143. Til sammenligning er USAs «straffetoll» fra 2018 på stål og aluminium som innføres fra EU på henholdsvis 25 og 10%. Under president Biden er konflikten om dette, som føres for WTO, utsatt i to år. Men tollsatsene består. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1.11.2021 s. 17 kommenterte på lederplass: «Striden er dempet, men avsluttet er den ikke».
- 30) Jim Potter, *The American Economy between the World Wars*. Macmillians, London 1974, s. 115-16.
- 31) Charles Kindleberger, *Die Weltwirtschaftskrise. Geschichte der Weltwirtschaft im 20. Jahrhundert*. Bd 4. Dtv, München 1973, s. 203-204.

- 32) I 1954 nådde andelen fagorganiserte av samtlige lønsmottakere en topp på 34,8%. I 2021 utgjorde denne andelen 10,3%, ifølge Ted van Green i *PEW Research Center* 18.02.2022. Paradoksalt nok har amerikanerne en langt mer positiv holdning til fagorganisering enn dette siste tallet skulle tilsi. I 2012 var 64% enig i at fagforeninger var nødvendig for å beskytte arbeidsfolk. Se Drew Desilver i *PEW Research Center* 20.02.2014.
- 33) Alan S. Milward, *Der Zweite Weltkrieg. Geschichte der Weltwirtschaft im 20. Jahrhundert*. Bd 5, dtv, München 1977, s. 89 og s. 248.
- 34) Catherine Schenk, *International Economic Relations since 1945*. Routledge London/New York 2011, s. 21.
- 35) Milward, op. cit. (note 33), s. 91.
- 36) Schurmann, *The Logic of World Power*, Pantheon, New York 1974 s. 66.
- 37) Lucie Beraud-Sudreau et. al., «Mapping the International Presence of the World's Largest Arm Companies», *SIPRI Insights on Peace and Security*, No 12, December 2020 s. 19, s. 14 og s. 7.
- 38) A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*. Oxford U.P., Oxford 1954, s. 461 og s. 410.
- 39) D. Stuart, «The United States and NATO Out-of-Area Disputes». I: *A History of NATO*. Vol 1. Palgrave, Basingstoke 2001, s. 125.
- 40) *Neue Zürcher Zeitung* (NZZ) 7.02.1988 s. 8. Artikkeltittel var «Am Ende der amerikanischen Zeitalter?». Ernst Mandel, *The Second Slump*, Verso, London 1978, s. 51 skriver at «den kapitalistiske verden som helhet» har «unnsloppet amerikanske 'lederskap' uten å være i stand til å erstatte det med en allianse basert på maktmessig likhet» mellom USA, Japan og de europeiske maktene. Her virker det som Mandel overdriver USAs svekkelse.
- 41) *NZZ* 16.02.2001.
- 42) Kissinger, op. cit. (note 7), s. 95.
- 43) Dokumentet er omtalt og referert i *International Herald Tribune* 09.03.1992.
- 44) *VG*, 30.03.2022.
- 45) «US-China Rivalry: who has the strongest military?» *South China Morning Post* 12.07.2021.
- 46) Sam Nunn gjengitt i magasinet *Time* 9.10.1995.
- 47) Robert M. Gates, *Duty. Memoirs of a Secretary at War*, Vintage, New York 2014, s. 150.
- 48) *Ibid*, s. 157.
- 49) *Ibid*, s. 182.
- 50) *Ibid*, s. 336.
- 51) *NOU 2016:8. En god alliert – Norge i Afghanistan 2001-2014*, s. 10. Godalutvalget evaluerer også Norges innsats med de kritiske ordene: «Å framstå i Washington D.C., og i Brussel som en kompetent bidragsyter var viktigere for de norske beslutningene enn vurderinger av hvilken effekt de relativt små norske bidragene kunne ha i Afghanistan», s. 194.